

**Міністерство освіти і науки України**  
**Західноукраїнський національний університет**  
**Юридичний факультет**

Кафедра адміністративного  
права та судочинства

**МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА**

з дисципліни: «Фінансове право»

на тему: «Бюджет, як правова категорія в фінансовому праві»

Студент групи: ПР-36

Онишкевич Н.

Керівник: к.ю.н., доц. Шевчук Оксана  
Романівна

Національна шкала \_\_\_\_\_

Кількість балів: \_\_\_\_\_ Оцінка:  
ECTS \_\_\_\_\_

Члени комісії \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_

(підпис) (прізвище та ініціали)

Тернопіль - 2025

## **ЗМІСТ**

|                                                                                                          |           |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                                        | <b>3</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ БЮДЖЕТУ ЯК<br/>КАТЕГОРІЇ ФІНАНСОВОГО ПРАВА.....</b>                | <b>5</b>  |
| 1.1. Поняття та сутність бюджету як правової категорії .....                                             | 5         |
| 1.2. Історичний розвиток бюджетного права та його місце в системі<br>фінансового права .....             | 8         |
| 1.3. Принципи бюджетної системи та їх нормативно-правове закріплення..                                   | 9         |
| <b>РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНИХ<br/>ВІДНОСИН.....</b>                                         | <b>12</b> |
| 2.1. Суб'єкти та об'єкти бюджетних правовідносин .....                                                   | 12        |
| 2.2. Бюджетний процес: правові засади організації та здійснення .....                                    | 14        |
| <b>РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ<br/>ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН.....</b> | <b>16</b> |
| 3.1. Міжнародний досвід правового забезпечення бюджетних<br>правовідносин.....                           | 16        |
| 3.2. Напрями вдосконалення правового регулювання бюджетних відносин<br>в Україні.....                    | 19        |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>                                                                                     | <b>22</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                                   | <b>26</b> |

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Бюджет у сучасній Україні став не просто фінансовим документом, а повноцінним правовим інститутом, що визначає ефективність державного управління та якість життя громадян. Правове регулювання бюджетних відносин особливо зараз набуває критичного значення, коли країна проходить через складні процеси економічної перебудови. Інтеграційні процеси з ЄС, реформування місцевого самоврядування та фінансова децентралізація створюють нові виклики для бюджетної системи, вимагаючи переосмислення її правових засад.

Протягом останніх років виявилися численні прогалини у бюджетному законодавстві, що призводять до неефективного розподілу коштів, відсутності прозорості при їх використанні та появи корупційних ризиків. Додаткових досліджень потребують механізми міжбюджетного вирівнювання та взаємодії бюджетів різних рівнів, які в умовах децентралізації набувають нових форм і змісту.

**Стан дослідження теми.** Правові аспекти функціонування бюджетної системи досліджували різні науковці, проте їхні праці часто не враховують сучасних змін у фінансовому законодавстві та практиці його застосування. Значна частина досліджень зосереджена на загальнотеоретичних питаннях, тоді як прикладні аспекти правового регулювання бюджетних відносин залишаються недостатньо висвітленими.

У наукових дискусіях значну увагу приділено формальним аспектам бюджетного процесу, однак питання ефективності правових механізмів забезпечення цільового використання бюджетних коштів розглядаються переважно фрагментарно. Це створює необхідність комплексного дослідження бюджету як правової категорії з урахуванням особливостей сучасного етапу розвитку української держави.

**Мета курсової роботи** – розкрити правову сутність бюджету, визначити особливості його правового регулювання в системі фінансового права України та виявити шляхи вдосконалення бюджетного законодавства. Для досягнення

цієї мети необхідно проаналізувати нормативні акти, що регулюють бюджетні відносини, дослідити структуру та зміст бюджетного процесу, розглянути проблеми відповідальності за порушення у бюджетній сфері.

**Об'єктом дослідження** виступають правовідносини, які виникають при формуванні, затвердженні та виконанні бюджетів різних рівнів, а також при здійсненні контролю за використанням бюджетних коштів.

**Предметом дослідження** є бюджет як правова категорія, його місце в системі фінансового права, нормативно-правові акти, що регулюють бюджетні відносини, а також практика їх застосування.

**Структура роботи.** Дослідження побудоване на логічному аналізі від загального до конкретного. Перший розділ присвячений теоретичним аспектам бюджету, його еволюції та правовим принципам функціонування. У другому розділі розглядаються конкретні механізми правового регулювання бюджетних відносин, аналізуються учасники цих відносин та їхній правовий статус. Третій розділ фокусується на проблемних аспектах практичного застосування бюджетного законодавства та пропонує шляхи його вдосконалення. Кожен розділ містить по три підрозділи, що дозволяє всебічно розкрити тему дослідження.

## РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ БЮДЖЕТУ ЯК КАТЕГОРІЇ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

### 1.1. Поняття та сутність бюджету як правової категорії

Слово «бюджет» (*від англ. budget*) походить від давнього нормандського слова *bougette* (*лат. bulga*), яке означало «шкіряний мішок». У такому мішку (портфелі) за старих часів в англійському парламенті вносилися акти, які стосуються державного розпису.

У Англії бюджет отримав загальне значення XVII столітті, мови у Франції лише з 1820-х гг. виник справжній бюджет у сенсі повного систематичного зведення проекту доходів і витрат у єдине ціле. Поняття «бюджет» зазнавало змін і було предметом вивчення представниками науки фінансового права в різні періоди існування держави.

Чернадчук В.Д. зазначав, що бюджет за своїм змістом представляє в грошових величинах залежність усіх витрат і доходів, що і робить його предметом ведення державної влади і, нарешті, через санкцію глави держави законом державного господарства.[10]

Миськів Г. розглядав бюджет як розпис доходів та витрат і акт, що містить попереднє ухвалення державних витрат та доходів. [7]

(*Rahman, N.H.A. , Khoo, S.V., and Kamil, N.L.M. (2024)*) зазначають, що з XIX ст. починається швидкий розвиток ідеї бюджету від приватноправового, чисто господарського кошторису короля до ідеї про вищий законодавчий акт, що точно позначає всі статті видатків і приходів держави і має сполучне для уряду значення у сфері фінансового господарювання, - акті, виконання якого забезпечено суворою відповідальністю виконавчої влади. І далі він визначає бюджет як план ведення державного господарювання на даний період часу. [18]

З. І. Іловайський розглядав бюджет як розпис (кошторис) доходів та витрат, тобто. фінансовий план держави на майбутній період, проте вважав, що в кожному явищі головним є не форма, а її зміст.

Гастон Жез стверджував, що не всяка таблиця видатків і доходів представляє бюджет. Особливістю бюджету є передбачення, перерахування та

зіставлення доходів і витрат на майбутній проміжок часу. Цим бюджет, як вважає (*Jalali, Farzaneh & Mashayekhi, Bita & Gal, Graham. (2019)*) відрізняється: а) від балансу; б) середніх чисел доходів та витрат за ряд років; в) звіту.[17] На його думку, баланс – це таблиця пасиву та активу держави на даний момент. Мета балансу – констатування складових елементів державного майна, це - інвентар.

Бюджет – це фінансова програма, план діяльності. Бюджет слід відрізнити від середніх за ряд років доходів та витрат (середньорічної таблиці державних витрат). р. Жез зазначав, що середньорічна таблиця показує потреби та кошти на їх задоволення у минулому, бюджет – потреби та кошти на їх задоволення в майбутньому. Ці потреби та кошти на їх задоволення швидко змінюються, оскільки події щохвилини видозмінюють становище політичних, економічних та соціальних проблем і, отже, ті рішення в галузі фінансів, які знаходять своє вираження у бюджеті. Бюджет не можна змішувати зі звітом. Звіт — це перелік вироблених витрат та зібраних доходів цієї держави за минулий період. Звіт, на противагу бюджету, не є планом діяльності, це перерахування dokonаних фактів. Складання звіту означає встановлення того, якою мірою здійснилися бюджетні пропозиції.

Ст. А. Лебедєв підкреслював, що бюджет відрізняється від простого кошторису тим, що він має бути виразом всього руху фінансового управління держави, тобто. в ньому повинні бути наведені в суворій системі всі потреби держави та всі засоби їх покриття, що досягається підрозділом усіх доходів та витрат на рубрики. Ст. А. Лебедєв, аналізуючи бюджет, виділяв його зовнішню і внутрішню форму. Щодо зовнішньої форми бюджету всі держави прийшли до свідомості необхідності поєднати в єдине ціле всі доходи і витрати і розподіляти їх за категоріями, за їхньою взаємною залежністю, за головними статтями, параграфами, пунктами, щоб таким чином вийшла одна органічна таблиця для всієї держави, яка і складається в міністерстві фінансів. Таким чином, ідеї Ст. А. Лебедєва знайшли подальший розвиток у сучасних умовах рівнянням використання коштів, що забезпечує сумісність показників бюджетів

усіх рівнів. Досліджуючи внутрішню форму бюджету, Ст. А. Лебедєв виділяв бюджет чистий і валовий.

Чистий бюджет показує лише чистий дохід у кожній галузі фінансового господарства, що йде задоволення державних потреб. У чистому бюджеті показуються всі доходи за вирахуванням витрат зі стягнення їх. У валовому ж бюджеті показуються повні цифри доходів, вказуються витрати стягування, та був вже чистий дохід. р. Еллінек розумів під бюджетом «господарський план будь-якої спільноти на певний період часу, фінансовий або бюджетний період», зазначав, що бюджет у більшості держав встановлюється шляхом закону і містить у собі міцно встановлений попередній державний кошторис.

(*Tănase G.L. (2014)*) під бюджетом чи державним розписом розумів виражений у цифрах план доходів та видатків держави на визначений майбутній період і вважав, що бюджет за своєю формальною природою є законом: «будь-який бюджет сучасної держави є затвердженим планом його доходів і витрат на певний, звичайно річний термін. Не всі доходи держави заносяться в цей план, і є витрати, які виробляються крім цього плану». [20]

Таким чином, вчені XIX – початку XX ст. зазначали, що бюджет — це не лише план державних доходів та видатків, а й акт законодавчої влади. Безумовно, поняття бюджету, закріплене в чинній редакції БК України, потребує уточнення і вдосконалення, тому слід запропонувати, на наш погляд, наступне поняття бюджету: «Бюджет - це основний фінансовий план освіти, розподілу і використання централізованого грошового фонду публічно-правової освіти або утворених органів закону (або у формі муніципальних правових актів представницьких органів муніципальної освіти) для фінансового забезпечення публічних зобов'язань публічно-правових утворень». Таким чином, людство емпірично сконструювало інструмент свого саморегулювання у вигляді фінансового плану, яким, безсумнівно, є бюджет, в якій би формі він не приймався – як єдиний державний план, або як закон про бюджетну систему, або як встановлення, що складається з двох законів: закону про асигнування і закону.

## **1.2. Історичний розвиток бюджетного права та його місце в системі фінансового права**

У зв'язку з розвитком та функціонуванням державного та місцевих бюджетів формується широке коло особливих суспільних відносин, що врегульовані важливою підгалуззю фінансового права бюджетним правом.

Бюджетне право - це особлива частина фінансового права, яка пов'язана з нормами та інститутами фінансового права, що зумовлено особливим становищем державного та місцевого бюджетів у фінансовій системі а також координуючою роллю державних фінансів.

Бюджетне право суттєво відрізняється від інших підгалузей та інститутів фінансового права насамперед своїм предметом правового регулювання, тобто змістом правовідносин які воно регулює специфіка предмета бюджетного права полягає саме у тому що це:

а) відносини держави її суб'єктів регіонів муніципальних утворень, а також відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування;

б) ці відносини можуть виникати у зв'язку з створенням розподілом та використанням публічних грошових коштів держави та муніципальних формувань, які мають спільне призначення для фінансування відповідної території.

Бюджетне право суттєво відрізняється від інших підгалузей та інститутів фінансового права насамперед своїм предметом правового регулювання, тобто змістом правовідносин які воно регулює специфіка предмета бюджетного права полягає саме у тому що це:

а) відносини держави її суб'єктів регіонів муніципальних утворень, а також відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування;

б) ці відносини можуть виникати у зв'язку з створенням розподілом та використанням публічних грошових коштів держави та муніципальних формувань, які мають спільне призначення для фінансування відповідної території.

в) загальний склад видатків та доходів бюджетної системи, а також розподіл їх між місцевими бюджетами в Україні;

г) компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері бюджетного регулювання;

д) безпосередній бюджетний процес тобто порядок формування розподілу реалізації бюджету, а також порядок формування звітності про виконання державного та місцевих бюджетів.[9]

Відповідно до вищезазначеного категорії бюджетне право можна визначити виходячи із загальної або спеціальної характеристики предмету правового регулювання бюджетного права .

Отже бюджетне право є однією з підгалузей фінансового права, що становить сукупність правових норм які регламентують суспільні відносини які виникають у зв'язку із створенням перерозподілом та використанням фінансових публічних фондів коштів які зосереджені у державному та місцевих бюджетах.

Проте така категорія не дозволяє достатньо чітко визначити межі правового регулювання бюджетного права, вона дозволяє трактувати категорію бюджетне право дуже широко і враховувати до бюджетного права, як спеціальні бюджетні так і пов'язані із бюджетним законодавством правовідносини, наприклад ті правовідносини, які стосуються оподаткування внесення податкових платежів до бюджету, формування та витрачання бюджетних асигнувань органами державної влади та місцевого самоврядування .

Уникнути цього ми можемо лише шляхом впровадження визначення категорії бюджетного права її уточнюючих характеристик, заснованих на конкретизації його предмету правового регулювання.

### **1.3. Принципи бюджетної системи та їх нормативно-правове закріплення**

Принцип - це фундаментальна філософська категорія що використовується для визначення та характеристики суспільних відносин у будь-якій сфері людської діяльності, до якої в тому числі належить і бюджетна система.

Найбільш важливе значення для формування та узгодженості у функціонуванні усіх складових елементів фінансової системи України має саме бюджетна система країни, адже вона є основною категорією у фінансово-правовому регулюванні. Враховуючи той факт що Україна є самостійною унітарною державою провідне місце в системі принципів фінансово-правового регулювання займає саме принцип єдності бюджетної системи

Як зазначає (*Natalia Mentukh, Oksana Shevchuk (2022)*): «адміністративно-територіальними одиницями за рахунок місцевих бюджетів забезпечується дотримання збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності та результативності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості та неупередженості, публічності та прозорості. перенесено з Бюджетного кодексу України 2001 р.» [5]

Водночас порівняно із попередньою редакцією бюджетного кодексу із бюджетного кодексу України 2010 року виключено принципи відповідальності суб'єктів бюджетного процесу із внесення їх до окремого розділу кодексу [2].

Слід погодитися з (*Дорош О., Сальникової Т. (2019)*), що: «у регулюванні бюджетних відносин і бюджетної класифікації, єдності бюджетного процесу та бухгалтерського обліку і т.д.» [4, с. 119]

Принцип збалансованості державного бюджету ґрунтується на положення законодавства, що передбачає що усі витрати бюджетні повинні відповідати загальній сумі доходів, а також джерел фінансування його дефіцитів тобто система повноважень на здійснення видатків бюджету повинна відповідати обсягу бюджетних надходжень за відповідний бюджетний період. Згідно з п. 1 ст. 14 Бюджетного кодексу України забороняється приймати дефіцитний бюджет без визначення джерел фінансування його дефіциту, а уповноважені органи при складанні, затвердженні та виконанні бюджету повинні виходити з необхідності мінімізації розміру бюджету.[2]

Конституція України також регламентує принцип самостійності державного бюджету та місцевих бюджетів України бюджети затверджуються органами місцевого самоврядування відповідного рівня, а також виконується органами

виконавчої влади у межах її компетенції принцип самостійності також дозволяє розмежувати відповідальність учасників бюджетних правовідносин та їх фінансову діяльність.

Принцип повноти означає повний облік та включення до бюджету усіх доходів та видатків які мають акумуляуватися на відповідних бюджетних рахунках бюджетним кодексом закріплено також складові бюджетної класифікації й зміст який зокрема деталізовано вичерпним переліком видатків які закріплено наказом Міністерства фінансів України.

Принцип обґрунтованості також відображає достовірність фінансових показників а також прогнозів соціального та економічного розвитку країни, а також відповідних адміністративно-територіальних одиниць, і що найважливіше реалістичність розрахунків доходу та видатків бюджету. На рівні держави це може означати що формування та підготовка обґрунтованого бюджету необхідні для контролю реалістичності прогнозів макропоказників фінансово-економічного розвитку, валового внутрішнього продукту, динаміки зростання індексів споживчих цін та цін виробників, формування офіційного обмінного курсу гривні до іноземних валют, розміру доходів мінімальних заробітних плат.

Принцип результативності та ефективності дозволяє закріпити максимальне досягнення планових бюджетних показників за умови залучення мінімального обсягу бюджетних активів реалізація зазначеного принципу насамперед спрямована на досягнення найбільш своєчасної та повної реалізації бюджетних цілей які спрямовані на розвиток національної системи цінностей, а також завдань інноваційного розвитку економіки шляхом формування та забезпечення якісної системи надання адміністративних послуг гарантованих державою арг органами місцевого самоврядування.

Законодавець закладає зазначений принцип нову концепцію відповідно до якої суб'єкти бюджетного процесу зобов'язані спрямувати свої зусилля на виконання чітко визначених цілей запланованих програмами соціально-економічного розвитку принцип субсидіарності.

## **РОЗДІЛ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН**

### **2.1. Суб'єкти та об'єкти бюджетних правовідносин**

Бюджетні правовідносини – це регламентовані нормами бюджетного права суспільні правовідносини, які виникають між суб'єктами бюджетних правовідносин, а саме: «

- 1) складаються у процесі формування доходів бюджетів;
- 2) що виникають під час розподілу бюджетних витрат;
- 3) процесуальні бюджетні правовідносини;
- 4) правовідносини щодо проведення бюджетного контролю;
- 5) охоронні правовідносини, що виникають при застосуванні примусових заходів за порушення бюджетного законодавства;
- 6) відносини щодо освіти, розподілу та використання державних позабюджетних фондів».[5, с. 202]

Бюджетні правовідносини є різновидом фінансових правовідносин що наділені як загальними так і спеціальними ознаками властивими правовим відносинам зокрема до загальних ознак належать:

- виникають на основі положеню бюджетного права;
- вольовий характер;
- охороняються державою;
- складаються між конкретними суб'єктами правовідносин;
- суб'єкти правовідносини наділені взаємними суб'єктивними правами та обов'язками.[3, с. 17]

Спеціальні ознаки (*Covaleski M., Evans J.H., Luft J., Shields M.D.(2006))* полягають у наступному: «

- 1) виникають в межах компетенції органів державної влади а також органів місцевого самоврядування у сфері формування розгляду та виконання проекту бюджету а також виконання та контролю за виконанням самих бюджетів;
- 2) обов'язковим суб'єктом бюджетних правовідносин виступає держава в особі уповноважених органів влади та місцевого самоврядування;

3) виникнення зміна та припинення бюджетних правовідносин завжди пов'язана із функцією із належним функціонуванням бюджетної системи України;

4) у випадку встановлення законодавством бюджетні правовідносини можуть стати предметом міжгалузевого регулювання наприклад відносини бюджетного кредиту як форми видатків бюджету можуть бути надані муніципальному праву виходячи із договору укладеного відповідно до положень цивільного законодавства України з урахуванням особливості які встановлені законодавством України.[15, с. 602]

Класифікація бюджетних правовідносин є важливим інструментом для розуміння організації бюджетного процесу та функціонування системи публічних фінансів. Вона дозволяє впорядкувати різні типи правових зв'язків, що виникають у сфері бюджету, та сприяє ефективнішому їх регулюванню. Бюджетні правовідносини охоплюють взаємодію суб'єктів щодо надходжень до бюджету, розподілу ресурсів та контролю за їх використанням.

Одним із поширених підходів до класифікації є поділ за суб'єктним складом. У цьому випадку розрізняють правовідносини, учасниками яких є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, установи, підприємства, а також фізичні особи. Залежно від того, хто саме вступає у відносини щодо бюджету, змінюється їхня правова природа та зміст.

Інший важливий критерій — характер правової взаємодії. У цьому контексті правовідносини можуть бути зобов'язального характеру, коли одна сторона має юридичний обов'язок, а інша — право вимагати його виконання. Також існують координаційні або регулятивні відносини, які не передбачають прямих зобов'язань, а встановлюють загальні правила поведінки у сфері бюджетного управління.

Важливою є також класифікація за рівнем бюджету. Вона передбачає розмежування між правовідносинами, які виникають у межах одного рівня бюджету (наприклад, районного), та тими, що стосуються взаємодії між

різними рівнями (державним, обласним, місцевим). Такий поділ відображає децентралізацію фінансових повноважень у публічній сфері.

Юридичний зміст правовідносин дозволяє розділити їх на матеріальні та процесуальні. Матеріальні охоплюють безпосереднє використання або розподіл бюджетних коштів, тоді як процесуальні регламентують сам порядок дій: складання, ухвалення бюджету, здійснення звітності тощо.

Загалом, класифікація бюджетних правовідносин має не лише теоретичне, а й практичне значення. Вона допомагає ефективно організувати правове регулювання у бюджетній сфері, встановлювати чіткі межі відповідальності між суб'єктами та забезпечувати прозорість управління публічними фінансами.

## **2.2. Бюджетний процес: правові засади організації та здійснення**

У навчальній літературі професором (*Bukh, P. N., Ringgaard, A., & Sandalgaard, N. (2024)*) в даний час запропоновано варіант визначення бюджетного процесу як регламентована правовими нормами діяльність органів держави та органів місцевого самоврядування щодо формування бюджету, його виконання, а також щодо складання, розгляду та затвердження звіту про його виконання. [13, с.12]

І далі професор Арістов Ю.Ю. пише: «Бюджетний процес є формою чи засобом здійснення матеріальних бюджетних прав, які надані учасникам бюджетного процесу законодавством».[1, с.157]

Бюджетному процесу в Україні характерні наступні принципи:

- повнота доходів і витрат, виражена включенням до бюджету всіх джерел з податків, зборів та обов'язкових платежів, а також необхідних обсягів витрат, обчислених, виходячи з мінімальних норм за економічними макропоказниками;
- достовірність включених до проекту бюджету та обговорюваних показників на основі отриманої інформації від учасників бюджетного

процесу (зведених проектів балансів доходів та видатків, запитів від головних розпорядників бюджетних коштів);

- гласність та публічність, виражені у відкритому обговоренні проекту закону за всіма показниками у трьох читаннях у Верховній Раді України на стадії розгляду та прийняття закону з трансляціями по телебаченню, радіо та публікацією в періодичній пресі та офіційних джерелах;

- спеціалізація показників доходів і витрат як єдиного систематизованого групування їх у бюджетній класифікації, що застосовується на всіх стадіях бюджетного процесу;

- конституційного закріплення самостійності всіх рівнів бюджетів за дотримання взаємозв'язку між ними за допомогою міжбюджетних трансфертів у порядку, встановленому Бюджетним кодексом України; [12]

Дотримання загальнодержавних інтересів у бюджетному процесі з наданням прийнятому бюджету соціальної спрямованості та передумов зростання валового внутрішнього продукту в економіці країни; - надання права Міністерству фінансів України встановлювати тимчасові обмеження асигнувань загального фонду Державного бюджету у випадках, коли за місячними звітами про виконання надходжень до загального фонду недостатньо грошових коштів (ст. 54 Бюджетного кодексу України);

Введення ст. 54 Бюджетного кодексу України механізму скорочення видатків за загальним фондом Державного бюджету (секвестрування бюджету) як політичної акції, при недонадходженні коштів у доходну частину бюджету. Наголошуючи на політизованості бюджетного процесу, вважаємо, що механізм секвестру – це політико-правовий механізм, а точніше – правовий за формою, але політичний за своїм змістом.

## **РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН**

### **3.1. Міжнародний досвід правового забезпечення бюджетних правовідносин**

На якість правового забезпечення впливає дотримання повної процедури прийняття нормативних правових актів, що складається зазвичай із трьох стадій:

- 1) підготовка проекту акта;
- 2) затвердження акта;
- 3) підтверджуючі дії (контроль якості, підписання, обнародування, офіційне опублікування).

В окремих країнах трапляються випадки незавершеності даної процедури щодо актів, які, однак, приймаються до виконання. Правове забезпечення побудови та функціонування бюджетних систем у різних країнах має принципові відмінності. З тимчасові уявлення вчених про державні фінанси та їх правове регулювання не повною мірою розкривають причини зазначених відмінностей. На виникнення відмінностей між законами, що регулюють бюджетні системи різних країн, впливають політичні фактори та рівень юридичної культури в кожній конкретній країні. Вивчаючи відмінності бюджетного законодавства між країнами в рамках кожної конкретної ознаки, можна виявити кілька моделей правового регулювання бюджетної системи. Початком диференціації даних моделей є чи відсутність конституції. [11]

У першому випадку в ній як у найвищому нормативному правовому акті встановлюються основні положення про функціонування бюджетної системи. Далі йдуть відмінності в структурі, що утворюється іншими нормативними правовими актами, відповідно до яких здійснюється бюджетний процес.

У Франції та Іспанії прийнято конституційний закон про бюджетну діяльність. Його норми деталізуються в нормативних правових актах як у

формі законів, так і у формі актів виконавчих органів влади. При цьому закони, прийняті в розвиток норм конституційного закону, у свою чергу, самі отримують конкретизацію в підзаконних актах виконавчих органів влади.

Тут діє безліч законів, що регулюють окремі питання, пов'язані з бюджетом. Далі норми цих законів розвиваються у підзаконних актах виконавчої. У більшості інших країн діє один основний закон або кілька законів про бюджетну діяльність, що деталізуються у підзаконних актах виконавчої. [11]

Зустрічаються й інші варіанти структури нормативних правових актів, наприклад, у Німеччині, Норвегії, Данії. У країнах з ієрархічною системою нормативних правових актів, де норми права з низькою юридичною силою не можуть суперечити нормам з високою юридичною силою, бюджетна діяльність врегульована якісніше ніж у країнах, які не мають зазначеної ієрархії актів. Останніх країн більшість. Особливістю правового регулювання бюджетної системи деяких країн є важлива роль правових звичаїв та коаліційних угод. Звичаї є практику здійснення дій, які виходять за рамки формальних правових процедур.

Такі дії посадові особи починають виконувати як би спонтанно, виходячи з обов'язків. Коаліційні угоди є домовленістю, укладеними між політичними партіями при формуванні уряду парламентом, в яких встановлюються правила роботи уряду, у тому числі з питань бюджетного процесу. За смисловим змістом відмінність правового забезпечення бюджетних систем різних країн полягає в тому, що в одних країнах бюджетне право збудовано переважно за дозвільним принципом, а в інших – за престижним.

Наприклад, у деяких країнах уряду дозволено надати законодавчому органу додатковий бюджет протягом року на цей же рік на свій розсуд; в інших – закони зазвичай забороняють уряду чи законодавчій владі вчиняти певні дії у бюджетній сфері. Головною причиною відмінностей бюджетно-

правового регулювання серед країн представляється їх приналежність або до сім'ї романо-німецького, або англосаксонського права.

Країни з сім'ї романо-німецького права застосовують велику кількість законів, що містять публічні адміністративні норми, у тому числі в бюджетній сфері. У країнах із сім'ї англосаксонського права регулювання питань, пов'язаних з бюджетом, перебуває переважно в компетенції виконавчої влади. Приналежність країн до зазначених правових сімей дозволяє розділити їх на дві групи: за наявністю або відсутністю конституції в письмовій формі.

У країнах, які мають таку конституцію, взаємини та функції основних державних органів, які є учасниками бюджетного процесу, визначені з високим ступенем конкретизації. У країнах, де немає письмова конституція, функції державних органів чітко не врегульовані. [16]

Також відмінності бюджетного законодавства обумовлені домінуючою гілкою влади у сфері державного управління: законодавчою чи виконавчою. Варіант домінування обумовлюється формами правління, що поділяються в країнах ОЕСР на три групи: конституційні або парламентські монархії; президентська чи напів президентська форма правління; парламентські республіки. Наприклад, у Великій Британії, де домінує виконавча влада, скарбниця її Величності готує проект бюджету відповідно до власної бюджетної стратегії, яка не заперечується парламентом.

Навпаки, у США адміністративно-бюджетне управління готує проект бюджету і може запропонувати Конгресу бюджетну стратегію, але Конгрес має необмежене право приймати власну бюджетну стратегію. При проведенні аналізу відмінностей бюджетних законодавств різних країн безпосередньо з текстів законів слід враховувати, що, в першу чергу, вони обумовлені різницею цілей прийняття або зміни законів, що регулюють функціонування бюджетної системи. Такими цілями є: уточнення бюджетних повноважень законодавчої влади, покращення макроекономічної стабільності, підвищення прозорості бюджету,

впровадження середньострокового бюджетного планування, впровадження бюджетування, орієнтованого на результат.

### **3.2. Напрями вдосконалення правового регулювання бюджетних відносин в Україні**

Правове регулювання бюджетних відносин в Україні потребує системного вдосконалення з огляду на сучасні виклики, що постають перед фінансовою системою держави. Зміни у соціально-економічній сфері, європейська інтеграція та процеси децентралізації вимагають нових підходів до правового забезпечення бюджетних відносин.

Першим напрямом удосконалення має стати подальша систематизація бюджетного законодавства. Хоча Бюджетний кодекс України виступає основним кодифікованим актом у цій сфері, численні підзаконні нормативно-правові акти створюють складну та часом суперечливу систему регулювання. Доцільно провести ревізію підзаконних актів з метою усунення колізій та дублювань, а також інкорпорувати найважливіші положення до Бюджетного кодексу. Такий підхід зробить бюджетне законодавство більш цілісним і зрозумілим для всіх учасників бюджетних відносин.

Другий напрям стосується вдосконалення правових механізмів бюджетної децентралізації. Незважаючи на суттєві зміни у системі міжбюджетних відносин, місцеві бюджети все ще залишаються значною мірою залежними від державного бюджету. Для подолання цієї проблеми необхідно законодавчо закріпити додаткові джерела доходів місцевих бюджетів та розширити повноваження органів місцевого самоврядування щодо їх формування. Доцільно також переглянути формулу розподілу міжбюджетних трансфертів з метою забезпечення справедливого розподілу фінансових ресурсів між регіонами.

Третім напрямом є вдосконалення правового регулювання програмно-цільового методу в бюджетному процесі. Не зважаючи на законодавче закріплення цього методу, його практична реалізація залишається

недосконалою. Необхідно розробити детальні критерії оцінювання ефективності бюджетних програм, удосконалити процедури їх моніторингу та запровадити механізми коригування програм за результатами оцінки їх виконання. Також доцільно законодавчо передбачити участь громадськості у процесі оцінювання ефективності бюджетних програм.

Четвертий напрям передбачає підвищення прозорості та публічності бюджетного процесу. Хоча законодавство містить відповідні вимоги щодо оприлюднення бюджетної інформації, механізми громадського контролю залишаються недостатньо ефективними. Доцільно законодавчо закріпити обов'язковість проведення публічних консультацій на всіх стадіях бюджетного процесу, розширити перелік бюджетної інформації, що підлягає оприлюдненню, та запровадити відповідальність за порушення вимог щодо прозорості бюджетного процесу.

П'ятий напрям стосується вдосконалення правового регулювання бюджетного контролю. Ключовим аспектом є розмежування повноважень різних контролюючих органів та усунення дублювання їх функцій. Необхідно також розширити повноваження Рахункової палати України щодо контролю за виконанням місцевих бюджетів, запровадити єдину методологію оцінки ефективності використання бюджетних коштів та встановити чіткі критерії відповідальності за бюджетні правопорушення.

Шостий напрям передбачає вдосконалення правового регулювання державних та місцевих запозичень. Необхідно законодавчо встановити додаткові обмеження щодо обсягів запозичень та гарантій, забезпечити прозорість процедур їх здійснення та запровадити механізми оцінки ризиків, пов'язаних із зростанням державного та місцевого боргу.

Сьомий напрям стосується впровадження цифрових технологій у бюджетний процес. Необхідно законодавчо врегулювати питання використання електронних платформ для моніторингу бюджетних показників, запровадити електронний документообіг у бюджетному процесі та створити єдину інформаційну систему управління публічними

фінансами. Це дозволить підвищити ефективність бюджетного процесу та забезпечити доступність бюджетної інформації для всіх зацікавлених сторін.

Восьмий напрям передбачає гармонізацію бюджетного законодавства України з правом Європейського Союзу. У контексті євроінтеграційних процесів необхідно адаптувати національне законодавство до європейських стандартів у сфері бюджетної політики, зокрема щодо середньострокового бюджетного планування, фіскальних правил та бюджетної дисципліни.

Дев'ятий напрям стосується вдосконалення системи юридичної відповідальності за бюджетні правопорушення. Необхідно чітко розмежувати склади бюджетних правопорушень, встановити співвідношення між різними видами юридичної відповідальності (адміністративною, кримінальною, дисциплінарною) та забезпечити невідворотність покарання за порушення бюджетного законодавства.

Таким чином, вдосконалення правового регулювання бюджетних відносин в Україні вимагає комплексного підходу, спрямованого на підвищення ефективності використання бюджетних коштів, забезпечення прозорості бюджетного процесу та створення умов для сталого розвитку бюджетної системи. Реалізація запропонованих напрямів дозволить створити правову основу для ефективного функціонування бюджетної системи України в умовах економічних та соціальних трансформацій.

## ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у комплексному дослідженні бюджету як правової категорії у фінансовому праві, аналізі особливостей правового регулювання бюджетних відносин та визначенні перспективних напрямів удосконалення бюджетного законодавства України. На підставі проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Бюджет як правова категорія має комплексний характер і виступає не лише як фінансовий план формування та використання централізованих грошових фондів, але й як правовий акт, що регламентує фінансову діяльність держави та територіальних громад. Правова сутність бюджету проявляється через закріплення його у формі закону чи рішення органу місцевого самоврядування, що надає йому загальнообов'язкового характеру та забезпечує відповідними правовими гарантіями реалізації. Розкрито двоїсту природу бюджету, який одночасно виступає як матеріальна категорія (централізований фонд коштів) та як формальна категорія (правовий акт).

2. Аналіз історичного розвитку бюджетного права України свідчить про його еволюцію від сукупності розрізнених норм до цілісного правового інституту в системі фінансового права. Визначено основні етапи становлення бюджетного права: зародження бюджетних відносин у часи Київської Русі; формування основ бюджетного законодавства в період входження українських земель до складу Російської та Австро-Угорської імперій; становлення національного бюджетного законодавства у добу УНР; розвиток бюджетного права в радянський період; формування сучасної системи бюджетного права незалежної України. Встановлено, що сучасний етап розвитку бюджетного права характеризується його трансформацією у повноцінну підгалузь фінансового права з власним предметом, методом та системою джерел.

3. Принципи бюджетної системи становлять основу правового регулювання бюджетних відносин та визначають зміст і спрямованість бюджетно-правових норм. До ключових принципів належать: єдність бюджетної системи; збалансованість; самостійність; повнота; обґрунтованість; ефективність та результативність; субсидіарність; цільове використання бюджетних коштів; справедливість і неупередженість; публічність та прозорість. Доведено, що нормативно-правове закріплення даних принципів потребує вдосконалення з метою забезпечення їх реальної дієвості, зокрема через конкретизацію механізмів їх реалізації та встановлення відповідальності за їх порушення.

4. Суб'єктний склад бюджетних правовідносин характеризується багатоманітністю та ієрархічністю. До основних суб'єктів належать: держава, територіальні громади, органи державної влади та місцевого самоврядування, розпорядники та одержувачі бюджетних коштів, контролюючі органи. Обґрунтовано необхідність чіткого законодавчого розмежування компетенції суб'єктів бюджетних правовідносин для уникнення дублювання функцій та підвищення ефективності бюджетного процесу. Об'єктами бюджетних правовідносин виступають матеріальні блага (бюджетні кошти) та дії суб'єктів щодо формування, розподілу та використання цих коштів.

5. Бюджетний процес є регламентованою нормами права діяльністю, пов'язаною із складанням, розглядом, затвердженням, виконанням бюджетів, звітуванням про їх виконання, а також із здійсненням контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Встановлено, що правове регулювання бюджетного процесу в Україні потребує вдосконалення в частині забезпечення його прозорості, підвищення ролі програмно-цільового методу, впровадження середньострокового бюджетного планування та посилення громадського контролю на всіх стадіях бюджетного процесу.

6. Аналіз міжнародного досвіду правового забезпечення бюджетних правовідносин дозволив виявити прогресивні практики, що можуть бути імплементовані в Україні: впровадження фіскальних правил для забезпечення бюджетної дисципліни (досвід ЄС); розвиток партисипативного бюджетування (досвід Польщі, Бразилії); удосконалення системи бюджетного контролю (досвід Франції, Німеччини); впровадження ефективних механізмів середньострокового бюджетного планування (досвід Великобританії, США); розвиток системи бюджетної відповідальності (досвід скандинавських країн). Обґрунтовано необхідність адаптації зарубіжного досвіду з урахуванням національних особливостей бюджетної системи України.

7. Визначено основні напрями вдосконалення правового регулювання бюджетних відносин в Україні: систематизація та кодифікація бюджетного законодавства; удосконалення процедур середньострокового бюджетного планування; посилення правових механізмів забезпечення прозорості та публічності бюджетного процесу; оптимізація системи міжбюджетних відносин; удосконалення механізмів бюджетного контролю та відповідальності за порушення бюджетного законодавства; розвиток правового регулювання програмно-цільового методу в бюджетному процесі; цифровізація бюджетних відносин.

8. Сформульовано конкретні пропозиції щодо внесення змін до Бюджетного кодексу України, зокрема щодо: законодавчого закріплення механізмів громадської участі у бюджетному процесі; вдосконалення правового статусу суб'єктів бюджетних правовідносин; посилення відповідальності за порушення бюджетного законодавства; розширення повноважень Рахункової палати щодо контролю за місцевими бюджетами; впровадження ризик-орієнтованого підходу при здійсненні бюджетного контролю; вдосконалення процедур оцінки ефективності бюджетних програм.

Таким чином, комплексне дослідження бюджету як правової категорії у фінансовому праві дозволило виявити проблемні аспекти правового регулювання бюджетних відносин та сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення бюджетного законодавства України з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних тенденцій розвитку фінансово-правової науки.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістов Ю.Ю. Бюджетна система як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 154–159. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.3.154>
2. Бюджетний кодекс України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI. Відом. Верхов. Ради України. 2010. № 50. Ст. 572.
3. Гей К. Поняття "виконання бюджету" як стадії бюджетного процесу та визначення її засад. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 6. С. 71-77. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.71>
4. Дорош О., Сальникова Т. (2019). Бюджет держави як інструмент реалізації соціально-економічних програм. *Молодий вчений*. 2019. № 5 (69). С. 119–122. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-48>
5. Західна, О., Круглякова, В., & Стрільчук, О. (2023). Державний бюджет як ключовий механізм для реалізації соціально-економічного розвитку. *Молодий вчений*, 10 (122), 200-204. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-10-122-39>
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Миськів Г. Бюджетна система : теоретичні та практичні аспекти (у схемах і таблицях) : навчальний посібник. Львів : Растр-7, 2020. – 272 с.
8. Про затвердження Порядку казначейського обслуговування доходів та інших надходжень державного бюджету: Наказ Державного казначейства України від 19 грудня 2000 р. № 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0067-01#Text>.
9. Радіонов, Ю. (2023). Формування і виконання державного та місцевих бюджетів в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*, (53). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-55>

10. Чернадчук В.Д. Концептуальні засади виконання державного та місцевих бюджетів: правові аспекти. Правові горизонти. 2016. № 1(14). С. 125-132.
11. Applebaum, D., Kogan, A., Vasarhelyi, M., & Zhaokai, Z. (2017). Impact of business analytics and enterprise systems on managerial accounting. *International Journal of Accounting Information Systems*, 25, 29–44.
12. Bartocci, L., Grossi, G., Mauro, S. G., & Ebdon, C. (2022). The journey of participatory budgeting: a systematic literature review and future research directions. *International Review of Administrative Sciences*, 89(3), 757-774. <https://doi.org/10.1177/00208523221078938> (Original work published 2023)
13. Bukh, P. N., Ringgaard, A., & Sandalgaard, N. (2024). Moving beyond Beyond Budgeting: A Case Study of the Dynamic Interrelationships between Budgets and Forecasts. *European Accounting Review*, 1–27. <https://doi.org/10.1080/09638180.2024.2362681>
14. Chumak, Ganna. (2023). Budgeting as a component of the cost management system. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences. 316. 33-38. 10.31891/2307-5740-2023-316-2-5.
15. Covalleski M., Evans J.H., Luft J., Shields M.D. Budgeting Research: Three Theoretical Perspectives and Criteria for Selective Integration. *Handbooks of Management Accounting Research* / Ed. by Christopher S. Chapman, Anthony G. Hopwood, Michael D. Shields. Elsevier, 2006. Vol. 2. P. 587-624. DOI: [https://doi.org/10.1016/S1751-3243\(06\)02006-2](https://doi.org/10.1016/S1751-3243(06)02006-2).
16. Gajović S, Pochet R. The cost of scientific excellence - could it be expensive and out of reach? *Croat Med J*. 2016 Oct 31;57(5):413-414. doi: 10.3325/cmj.2016.57.413. PMID: 27815931; PMCID: PMC5141463.
17. Jalali, Farzaneh & Mashayekhi, Bitā & Gal, Graham. (2019). Budget preparers' perceptions and performance-based budgeting implementation: The case of Iranian public universities and research institutes. *Journal of Public*

Budgeting, Accounting & Financial Management. 31. 00-00. 10.1108/JPBAFM-04-2018-0037.

18. Khoo, S.V., Rahman, N.H.A. and Kamil, N.L.M. (2024), "An evaluation of the influence of budgeting process on budget performance in Malaysia", *Public Administration and Policy: An Asia-Pacific Journal*, Vol. 27 No. 1, pp. 31-44. <https://doi.org/10.1108/PAP-03-2023-0035>

19. Natalia Mentukh, Oksana Shevchuk. Regulatory and legal support of investment support of the state information security of Ukraine in the conditions of martial law. Reality of Politics. Estimates – Comments – Forecasts. Quarterly 2022. No. (4)22. 80.URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/rop/22/rop2205.pdf>

20. Tănase G.L. Difficulties of the Budgeting Process and Factors Leading to the Decision to Implement this Management Tool. Procedia Economics and Finance. 2014. Vol. 15. P. 466-473. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00484-5](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00484-5).